

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 138
(17939)

2010 чылдың
ноябрь 18,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

e-mail: shyntuva@mail.ru

Интелл-политиктиг солун

Хүннүң чугула айтырыы

Республика амыдыралындан
медээлер

КЫШТАГЛААШКЫН – ШЫҢГЫ ШЫЛГАЛДА

Республиканың социал-экономиктиг бир кол
ры — мал ажил-агыйы. Ынчангаш мал бажын
ириг чокка хүр-менди кыш ажыраы — бо хүнде
ла айтырыгларның бирээзи. Ол талазы-биле
аргай тайылбырдан бээрин Тыва Республиканың
ээ ажил-агый сайыдының оралакчызы Сергей
Монгеевич Оюндан дилээн бис.

Сергей Монгеевич, бо чыл-
штаглаашкынынче чеже
и кирген ирги?

Мундун хамаарылга чокка
ликаның көдээ ажил-
да ниитизи-биле 149,7 муң
а мал, ооң иштинде 57 муң
ж, 1280,0 муң баш шээр
мун баш хаван, 43,2 муң
ты мал, 62,8 муң баш дагаа,

на сенажты курлавырга белет-
кээр. Оон аңгыда хөй чылдыг си-
генниң тарылга шөлдери эрткен
чылга деңнээрге, 236 хууга улгат-
тырып, 1991 га чедирген. Ол план-
ны республиканың көдээ ишчиле-
ри күүсеткен, кезип белеткээн
сиген-ширбииндиг 83 хире хуузу
бо хүнде кыштарларда белең бооп
турар-дыр ийин.

малдың 452 кажазын, ооң иштинде
268 чылыг кажааларның септел-
гезин малчыннарның күжү-биле
кылган. Тожунуң ивижилериниң 6
санныг, төвө малды малдал турар
тевежилерниң база 6 санныг аал-
турларларда байдалды экижиктен.
Тараачын-фермер ажил-агый-
ларында болгаш биче хемчээлди
кооперативтерге хамааржыр ни-
тизи-биле 1 муң хире кажаа-хораа-
ларны, кыштарларны база септээн.

— Кышкы үеде малчын ко-
даннарда суг айтыры берге
айтырыгларның бирээзи алаары
чажыт эвес болгай, ол талазы-
биле чүнү чугаалап болур силер?

— Республикада чер адаандан
үндүр сордурткан 96 кудук бар.

аш иви мал, 171 баш төвө
аң кыштаглаашкынынче
өдээ ажил-агый бүдүрүл-
гаш чурттакчы чон эрты
кыштын соок, кадыг-
шылгалдазын өөренип
ю чылын шыңгы белет-
күтканын билер силер. ТР-
а болгаш Көдээ ажил-
ызы ол талазы-биле тус-
алды хүлээп ап, ооң күү-
чедип алыры-биле мал
белеткелдиге шалыпчы
нарлап, ажил-ишчи мөө-
и организаастанының
е, эки көргүзүлгө чедип
деп санап турар бис.

штаглаашкына херек
сиген-ширбиин четчир
бе, Сергей Монгеевич?

Чылдың кыштаглаашкы-
л чеминиң быжыг кур-
ылдыр 179,4 муң тонна
елеткээр сорулга көдээ
и мурнунда салдыган
и иштинде 82,5 муң тонна
8 тонна силосту, 3,1 тон-

Оон аңгыда Өвүр кожунун
«Чалааты» унитарлыг бүдүрүл-
зинде, Сүт-Хөлдүн «Сүт-Хөл»
ажыл-агыйында база Тес-Хемниң
Ү-Шынаа девискээринде мал
чемин артыкшылдыг кылдыр бе-
леткээн, ону хереглеттине берген
үеде садып ап болур арга тургус-
тунган.

— Малга бүгү талазы-биле
таарымчалыг байдалдарны тургу-
зары база кол сорулгаларның
бирээзи болгай...

— Ийе, ол кончуг шын. Чүгле
малга эвес, а ону ижеп чоруур
малчын кижиге бүгү талазы-биле
таарымчалыг байдалдар тургус-
тунган болурун база чедип алыр
дээш ажилдарны чорудуп тура-
рын билер силер. Ынчангаш кыш-
тарларны болгаш малдың кажаа-
зын септеп-селиир ажилдар кыл-
дыган. Республиканың көдээ
ажыл-агый бүдүрүлгелериниң
оран-савазы болур 39 кыштагы
септээн, ооң иштинде 18 инек ка-
жазы бар. База ол ышкыш шээр

Оларның 82-зи ажилдал турар. Мал-
чын коданнарда сугнуң курлавырын
кудар 205 сава бар. А суг чедирил-
гезин организаастаары-биле суг
сөөртүр 66 автомашинаны база суг
чедиркичлерин организаастаан. Ол
республикада бар бүгү малчын
турлагларның санынга онааштыр
алырга эвээш болбайн аан. Ол та-
лазы-биле тускай сорулгалыг «Кө-
дээни сайзырадыры» дээн ышкыш
программаларның боттаныш-
кыны-биле малчын коданнарда ку-
дукту кастырып алырынга чагыны
кирип база болур-дур ийин.

А бистин эрес-кежээ, шудургу,
онаанган ажилына харысалгалыг
көдээ ишчилеривис кышка белең,
ынчалза-даа кыштын хенертен
«чаңнап» келир чажыттарын баш
удур догааштырары болдунмас-
тыр ийин. Ону чүгле боттун карак
кызыл күш-ажылы база кады дем-
нежилге-биле алып эртер алаар.

Айлаң МОНГУШ.
В.САВИНХТЫҢ тырттырган
чуруу.

Бирги номчулга-биле хүлээп алган

Тыва Республиканың Дээ-
ди Хуралының депутаттары
ээлчеглиг сессиязынга 2011
чылда Тыва Республиканың
бюджединиң дугайында
хоойлунуң төлөвилелин бир-
ги номчулга-биле хүлээп
алган.

Ооң мурнунда бюджеттин тө-
лөвилели парламентарийниң комитет-
теринге, а ол ышкыш хөй-ниити
дыңнаашкына деткимчени алган
турган. Баштайгы номчулгада ке-
лир чылдың бюджетиниң кол-кол
көргүзүлгелерин — орулгаларны бол-
гаш чарыгдалдарны бадылаан.
2011 чылда республиканың кат-
тышкан бюджетиниң орулгалары
14883,5 млн. рубль кылдыр, ча-
рыгдалдарны — 15222,8 млн. рубль,
чедишпес кезээн — 339,3 млн.
рубль кылдыр көрүп турар.

Тыва Республиканың саң-хөө
сайыды Юрий Килижековтун дың-
надып турарын езугаар алырга,
боттун орулгаларының ниити хем-
чээли төлөвилели ачы-дуза-биле
катай 4,26 млрд. рубль чедер, 2010
чылдың бюджетинге деңнээрге,
өзүлдө 18 хуу четкен.

Тываның Баштыңы Айыткалын кылыр

Тываның Баштыңы Шол-
бан Кара-оол Тыва Республи-
каның Дээди Хуралының
депутаттарына болгаш рес-
публиканың чурттакчыла-
рынга чыл санының Айыт-
калын бо чылдың ноябрь 18-
те парламентарийниң ээлчег чок
сессиязынга кылыр.

Аңаа Чазак Даргазы 2010 чылда
Тыва Республиканың социал-
экономиктиг хөгжүлдезиниң кол-
кол көргүзүлгелериниң түңнелдерин
дыңнадыр, республиканың сайзы-

ралының кол угланышкынна-
рының талазы-биле бодунуң туру-
жун илередир, экономиктиг болгаш
социал адырга мурнады шиит-
пирлээр чүүлдерни айтыр, келир
чылын болгаш 2013 чылга чедир
үеде кылыр ажилдарга доктаар.

Бо дээрже Республиканың Баш-
тыңы албан-дужаалга Шолбан
Кара-оолдун Айыткалды дөрткү
удаа кылып турарын демдеглээл.
Бо чылын чаарттыган чаңгыс па-
лалалыг Дээди Хуралдың депутат-
тарына кылыр. Айыткалды Чазак
Бажыңыга депутаттарның, феде-
ралдыг албаннарның болгаш аген-
тиелдерниң девискээр органна-
рының удуртукчуларының, мун-
иципалдыг тургузулгаларның баштың-
нарының, хөй-ниитиниң төлээ-
лекчилериниң мурнунга кылыр.

Психологтар болгаш юристер хүлээп алыр

Владимир Путинниң Ты-
вада хүлээп алышкын че-
ринге юридиктиг болгаш пси-
хологтуг дузаны чонга чеди-
рер.

Хамаатылар-биле ажилдаа-
рының бо чаа хевирин шингээди
ап эгелээнин «Чаңгыс демниг Рос-
сия» партиязының даргазының
регионда хүлээп алышкынының
удуртукчузу Өнер Ондар дыңнат-
кан. Оон аңгыда Интернет дамчыш-
тыр делеглерни база чоокку үеде
хүлээп ап эгелээр.

Ол хүлээп алышкын чери чаа
черже көшкен. Амгы үеде «Чаңгыс
демниг Россияның» удуртукчузу-
нуң хүлээп алышкын чери Тыва
Республиканың Дээди Хуралының
оран-савазында, чонга эптиг болу-
ру-биле бирги каътта өрээлдерни
тускайлаан.

Тыва Республиканың Ча-
зааның албан-езуунун
сайтызындан.

Чагыдылга — 2011 (I)

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

2011 чылдың бирги чартык чылында «Шын»
солунуң чагыдылгазы Тываның бүгү почта сал-
бырларында, «Тывапечать» КХН-ниң киос-
килеринде бо хүннерде чоруп турар.

Чартык чылда чагыдылга өртээ:

Албан черлеринге болгаш организацияларга — 455, 64 рубль.
Хууда чагыдыкчыларга — 395,64 рубль.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге, I, II бөлүктүн
инвалидтеринге — 353, 34 рубль.

«Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде:

Чартык чылда — 300 рубль.

Үш айда — 150 рубль.

Бир айда — 50 рубль.

Хүндүлүг чонувус, «Шын» солунну
үезинде чагыдып алырын
утпаңар!

ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ АМГЫ АЙТЫРЫГЛАРЫ, СОРУЛГАЛАРЫ

Ноябрь 12-де Тываның күрүне университетинин конференция залына «Өөредилге болгаш башкы XXI векте: хөгжүлдениң амгы үеде айтырыглары болгаш келир үеде сорулгалары» деп темага регионнар аразының эртем-практиктиг конференциязы болуп эрткен.

Аңаа Новосибирскиден, Москвадан, Санкт-Петербургтан, Улан-Удэден эртемденер, республиканың кожуннарының школаларындан башкылар болгаш Кызыл хоорайның эртем болгаш өөредилге албан черлеринин төлээлери киришкен. Ук конференцияның хуралын ТывКУ-нун КБИ-зинин директорунун хүлээлгезин күүседип турар төөгү эртемнеринин кандидаты Л.Ш.Ондар удуртуп эрттирген. Лидия Шуртуевна конференцияның хуралын ажыдып тура, ооң теманың бо үеде, ылаңгыя Башкы чылында, онза чугулазын айтып демдеглээн. Хуралды ажыдары-биле байырлыг сөстү ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныктар по-

литиказының яамызының сайыды П.А.Морозовка берген. Ол бодунун чугаазының мурнунда ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Кара-оолдун өмүнээзинден байыр чедирген байырлыг бижикти номчаан. Петр Александрович республиканың 7 аңгы кожуннарының школаларының байдалын көөрү-биле сургакчылап чораанын дыңнатты. Ол: «Көдээ черлерде башкылар дыка хөйүнү кылып турарын көрдүм. Олар чүгле ниити билиг школаларының айтырыгларын шийтпирлеп турар эвес, а амгы үеде тургустунуп турар чидиг айтырыгларны база сайгарып көрүп турарлар. Оларның кызымаан деткип, эр хейлер деп демдеглээр-дир мен.

Шийтпирлээр база шийтпирлетти-нери берге айтырыглар болгаш бергелер бар, ынчалза-даа школалар коллективтеринин башкылары боттарының бар арга-күжү-биле оларны сайгарып көөрүн оралда-жып турары эки-дир. Бо неделя дургузунда Тываның күрүнениң кадрларның мергежилин эде белеткеп бедидер институттун эрттиргени «9 айлар дургузунда орус дыл башкыларының ажылдары» болгаш «Национал школаларда орус дыл кичээлдеринин башкылаашкыны» деп конференцияларның болуп эрткени таварылга эвес. База ол ышкаш «Класс удуртукчузу башкыларның ажил-чорудулгазында шийтпирлээр айтырыглар» деп конференция база ажылын чорудуп турар. Ооң-биле чергелештир амгы бо конференция-выстың ажылы база олче кирип турар. Кызылдың башкы институтунун катап тургустунганы — биске

өөрүнчүг болушкун-дур. Амгы үеде школаның, күрүнениң болгаш ниитилелдин мурнунда нарын айтырыглар туруп турар. Ол дээрге өөредилгениң комплекстиг чаартылгазының төлөвилелин болгаш Президент Д.А.Медведевтин идиң үндүргени «Бистиң чаа школавыс» деп национал өөредилге бот-иде-кейнин программазын боттандыра-ры. Ук айтырыгларны шийтпирлээрде, школа практиказының болгаш келир үеде башкыларның белеткел системазынче кичээнгеи угландыра-ры чугула. Чүге дизе олар өөредилгениң бедик шынарының кол ролунда кирип турарлар. Бо хүнде университеттер специалистеринин чүгле теоретиктиг белеткелинче кичээнгеи угландыра-ры ужурул эвес, а ооң-биле чергелештир студентинин практиктиг билинче база кичээнгеи салыр болза эки» — деп чугаазына айтыкан. Өөредилге сайыдының байыр-

лыг сөзүнүн соонда ТывКУ ректору Сергей Октаевич Ондар база чыылганнарга байыр чедирген. Конференция Л.Ш.Ондар «Амгы үеде педагогиктиг кадрларның белеткелинин дугайында илеткел-биле ажылын эгелештир» деп темага ТР-ниң Улус башкызы, «Башкы» хөй-ниити ганизациязының даргазы Т.О.Чааның «Амгы үениң кичээл болгаш оон-даа өске илеткелдер дыңнаан. Илеткелчилер боттарының дыңнадыгларында чут айтырыгларже кичээнгеи са турарын болгаш өөредилге а-рында чаартылгаларны үениң гелдезинге дүүштүр сайыра-рын көрүп турар. Ук конференцияның ажылын ниитизи-биле алы-бо үеде өөредилгениң чаарты-ларының дугайында айтырыглар сайгарып көргөн.

Конференцияның пленар хуралының соонда келген аал-лар болгаш чыылганнар аңгы-а секциялыг хуралдарга ажы-уламчылаан.

Валерия КОНГА

• Дайынның баштайгы хүнүнүн херечизи тыва кижиге дугайында

Чепсектиг Күштеринин хоочуну, подполковник Семен Хунаевич Севен — Тываның алдарлыг кижилеринин бирээзи. Ол — Тываның төөгүлүг үелеринде, 20 вектин эгезинде, Тывага бот-догуннаан күрүне тургустунуп, Тываның төөгүзүндө эң-не баштай национал шериг турган үелерде Үстүү-Ишкиннерден,

Чадаанадан «Күштүг бижиктиг» ажып келген хып дээн анык оолдарның бирээзи. 1929 чылдың март айның 15-те тыва аъттыг эскадроннун бирги взводунга кирип каан хүнден эгелээш «ажылчын намдарым чаңгыс-даа хүн үзүктелбейн келген» деп 1980 чылда «сактышкын кыдыраажын» доозуп тургаш, бижээн.

С.Х.Севен аъттыг шеригинин кавалерия полугунун хөгжүм взводунун командири чораан. 1931 чылдың август айның 25-тин хүнүндө № 217 шынзылга-биле Тываның Араттың Революстуг шеринден халажып үнген дугайында документини холга алган, а 1931-1933 чылдарда КУТВ-тун сургуулу.

1933 чылдың ноябрь айның төнчүзүндө Москваның Красин аттыг

артиллерияның ортумак школазынга өөренири-биле чоруткан. 1937 чылда ол школаны дооскаш, Тыва чуртунче чанып келген. 1933-1940 чылдарда С.Х. Севен АРШ-тың артиллерия взводунга командир-леп, дыка хөй мергежилдиг тыва артиллеристерни белеткээн.

1940 чылдан Москваның Фрунзе аттыг Шериг академиязының курсантызы. Ада-Чурттуң Улуг дайынының киржикчизи: ССРЭ-же фашистиг Германия халдаан июньнун ханныг хүннеринде чурттуң барыын чүгүнге дайын-чааның коргунчуг согуун көргөн тыва кижилеринин бирээзи. Ол Москваның Шериг академиязының курсантыларының аразына Москваның камгалалына киришкен.

1942-1946 чылдарда Семен Хунаевич АРШ-тың аъттыг полугунун командири турган. 1948-1955 чылдарда чаа организация ДОСАРМ, ооң соонда ады — ДОСААФ-тың даргазы чораан. 1955 чылдардан эгелеп Сүт-Хөл, Каа-Хем районнарына, «Тере-Хөл» колхозтун даргазынга ажылдаан.

Ол ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштерин быжыктыраарына ачы-хавыязы дээш ТАР-ның Республика ордени, «Ада-чурт дайыны» орденин II чергези, Кызыл Сылдыс ордени болгаш хөй санныг медальдар-биле шаңнаткан. «СЭКП-ниң хүрээлеңинге 50 чыл» деп хөрөк демдээниң эдилекчизи чораан.

С.Х.Севенниң 1961-1983 чылдарда бижээни «Сактышкын кыдыраажындан» редакцияның ниитилел-политиктиг килдизинин белеткээни үзүндүнү номчукчуларывыска бараалгаттывыс.

иелээ таварышкан турган боор бис деп бодап чоруур мен.

Бистиң курузувустун начальниги ынчаарда генерал-майор Глухов деп кижиге чораан чүве. Эш Глухов болза Хамааты дайынының киржикчизи, Кызыл Тук ордени-биле Хамааты дайынын үезинде шаңнаткан, арга-дуржулгазы кончуг улуг кижиге чүве (ам та бар, та чок).

1941 чылдың июнь 22-ниң эртенинде бистиң курс, ынчаарда воскресенье хүнү, удуп чыткан бис. Эртенгинин 3 шак чартык үезинде фашистиг Германияның фашист шерии Каунас хоорайны чула бомбалап эгелей берген чүве. Бистиң курстун офицерлери болгаш мен-даа эң баштайгы шакта чүнүң-даа уун билбейн барган бис. Харын-даа-ла Англия бомбалап эгелээни ол боор дижит турган бис. Каунас хоорай немецтерниң кызыгаарындан 60 км черде чүве. Фашистиг Германия бистиң чуртче халдап кирген деп чүвени 4 шак үезинде Молотов радио-биле чу-гаалаанда, ам хамыктын ужурун билген бис. Баштайгы бомбалаашкында Каунас хоорайны бистиң казармавыстан ырак эвес улуг демир-биле кылып каан радио-мачтазын чылча бомбалаан, хоорайдан 10 ажыг км черге тур-

ган хыдыкчы самолеттарның аэродромун болгаш самолеттарындан чаңгыс-даа самолет артпаан, өрттендирер бомбалар-биле болгаш частыр бомбаларын эңдере бомбалааш, чок кылган. Улуг-хүнде бүгү ужудукчулар шупту хоорайга дыштанымп турганнар, ынчангаш аэродромга ужудукчу кижилер чок турган, суббота хүнүндө бүгү самолеттарны бензин-биле долдур куткулааш тургузуп каан турган. Ук самолеттар ынчаарда кончуг чаа «яктар» турган чүве.

Ынчаарда бистиң офицерлерге колдуунда-ла өөредилге херексели турган. Бистерниң дайынчы чепсээвис ынчаарда кижиге санында-ла бир наган — 14 октуг, бир ланчы — 15 октуг. Оон аңгыда дөрт станоктуг дайынчы пулеметтуг турган бис. Ол бооларывыстың огу дүш чептэнде-ле шуптузун самолет боолал каапкан, ок деп чүве төнгөн турган.

Каунас хоорайны Нема деп улуг хемни кежир улуг көвүрүг турган чүве, немецтер ол көвүрүгнү хүнзедир бомбалааш, үрөп чадаан чүве. Хоорайның ындамында хөй-хөй булуңнарында немецтерниң бомбалаашкынындан улуг өрттөр үнгүлээн. Чамдык кудумчуларга бомбаның бустуушкунга таварышкы, өлгөн эр, рээжен кижилер эмгежок. Ол Каунас хоорайның камгалат кошкак турган. Шериг гарнизон ырак черге лагерьледип чоруткан турганы-биле бирги согу-ле-ле немецтер Каунас билинчүс хоорайларны доран эжелеп алган. Немецтерниң самолеттары ынчаарда агаар ка-биле (дээр-биле) муң-муну-кайт-кайт болуп алгаш, тура-ла ужуп турган чүве.

Ынчаарда бистерниң арга-жулгавыс эвээш турган, ужу-тип турган самолеттарны ланчы-биле чаңгыстап-даа, бөлүү-биле даа боолал-ла турган бис, чорта боо огу дегбес чүве бол-ла. Ужуп чораан самолетту ланчы-биле черле канчалтар боор.

Ол хүн кежээкиниң 4-5 шак үезинде Каунас хоорайның бүгү чону колдуунда-ла шупту хоорайдан арлып чораан, шупту-ла чөөн чүкче, чадаа — чада, тергелии — тергелиг, чадаг-терге мунган, машина, автобус мунган кижилер мун-муну-биле дезип, орун-сынышпас чоруп турган чүве.

Кежээкиниң 6-7 шак чедип турда кызыгаарга турган кызыгаар шеринден аъттыг бир бурат-мо-старшина кижиге чедип келген. Ол кижиниң биске медээлээн болза, немец-фашистиг шеригтер Каунас хоорайдан 12 км черде кызыгаар отрядын чок кылгаш, хоорайда чедип келген деп медээлээн.

«Дүрген Каунас хоорайдан үнүп чорбас болзунарза, немецтер чылча шаптырганыңар ол» — деп бисти ол кижиге сагындырды.

Кызыгаарга турган кызыгаар шеринин командирлеринин ады-дарынын ишти болгаш уруглар колдуунда-ла шуптузу кыра шаптырган. Бистер безин кызыгаар шеринин командирлеринин өскө-арткан чеди бичии уруглар Москваның уруглар садына элчи дужаап берген бис.

Каунас хоорайга бистиң арты-калыр аргавыс чок апарган. Бистиң курстун улузу ынчаарда беш чок кижиге бис. Ийи чүс хире ЗИС-5 деп чүк машиналарлыг бис. Демир-орук-биле чоруур арга берген.

Москва 1941 чыл.

1941 чылдың май 1-ниң улуг байырлалы: ынчаарда мен Кызыл Шеригниң Фрунзе аттыг академиязының ийиги курузунга өөренип турган мен.

Май бирниң улуг байырлалын эрттирип тургаш, Москваның Кызыл шөлүнге шериг парадына кирип аас-кежиктиг болган мен. Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээринге чедир бир ай 21 хонук арткан турганы ол. Ынчаарда кым кижиге билип турган боор, немец-фашистиг эжелекчилер бистиң Улуг Төрзөн чуртувус Совет Эвилелинче хенертен шавар халдаашкынын эгелээр деп чүвени чамдык бистиң шынчы кижилеривис Сталинге дыңнадып турган деп чүвени, үр үелер эрткенде, дыңнаан мен. Шынап-ла, эге бажындан тура гитлерлиг Германия Совет Эвилелинче халдап кирерин баш буруңгаар билген турган ужурул чүве болза, бистиң Кызыл Шеривис улуг чидирилгелерге таварышпас турган деп бодаар мен. 1941 чылдың июнь айның 1-де бистиң академияның ийиги курузун Литва Республиканың Каунас хоорайга өөредилгени эрттирери-биле бисти апарган. Өөредилгевисти долзуу-биле эгелей берген турган бис. Ынчаарда

Москваның бүгү чону, өөредилге черлери, фабрикаларын, заводтарның ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары кайгамчыктыг тайбың күш-ажылын кылып турган үези. Фашистиг Германия Совет Эвилелинче хенертен халдап киргенден эгелээш, москвачылар дайынын бүгү-ле бергелери келир деп чүвени билгеш, ыяк белеткелдерни эгелээн чүве.

Москваның агаардан камгаланыр күжүн быжыглап, чоннун ортузунга фашистиг Германияның фашист шериин чылча шавар сорулгаже партия болгаш казак улуг кыйгырыгларны салган.

Мен база-ла, бичии-даа болза, улуг Москва хоорайның дайындан камгаланыр белеткел ажылдарына киришкен мен. Нарофоминскийнун уунга Москва кыдыына улуг оңгулар казарына болгаш танкыга удур чүүлду тургусчурунга өске эш-өөрүм-биле кады ол улуг ажылга киришкен мен.

Эң-не баштайында бистиң ийиги курс дайына мынчаар таварышкан бис. Тыва кижилерден эң баштай фашистиг Германияның халдаашкынынга Сувак-биле (Фрунзе аттыг шериг академиязынга кады өөренип турган тыва эжим) бис

2010-ноябрь 18

ДАҢГЫРААНГА ШЫНЧЫ

Барыин-Хемчик кожуунун ИХК-зи 1925 чылда Аксы-Барлык сумузуун Чидиг-Суг деп черге тургустунган. Ол үеде Мөнгүн-Тайга, Бай-Тайга, Өвүр, Тере-Хөл Барыин-Хемчик кожуунга хамааржыр турган болгаш барыин-Хемчик деп адаттынып турган.

Хемчиктин шагдаа черинин кара-бажынын даргазы ийи турган. 1929 чылда тус ИХК-зи кожуун төвү Мажалык суурже көжүп бичи борбак бажычыгаш турган.

Сталинчи үе турган болгаш, ан ажил-агый бир онзагай, дун дивейн ажилдаар, а ажил-чыларнын саны эвээш болундан ээлчежиб дыштаныр, аар-ла кижы шыдаар, бергежи турган. Шагдаа ажилдак-арынын алыр шалыны ол үеде акша, бндыг-даа бол, албан-элге кончуг, атка олурупкаш,

оран дүвү Мөнгүн-Тайгаже айтаныпкаш, чеди хемни кешкеш, чеди артты ашкеш, кем-херек үүлгедикчилерин тудуп эккеп турган деп чүвени ам бодап кээрге, езулуг экер-эрес эрлер турганы көскү-дүр.

Хоргаадал бажычынын тудуу баштай дой малгаштан туттунган. Каш удаа дезип үнер оралда-жыышкын соонда, ук тудугну дарый демир бетондан катап туткан. 1960 чылдан эгелеп шагдаа ажилдакчыларынын саны 50 кижичеде берген. Ол тудугжулар хоорайы Ак-Довурактын тудуун эгелээни-биле холбашкан. Улуг

чуртун чер бүрүзүндөн бистин кожуунче чон көжүп кирип, чуртакчы чонун саны көзүлдүр-ле өскөн. Паспорт столу, бичи уруглар өрээли, истекчилер, ОШАЧКИ дээш, албан черлери тургустунган.

Амгы үеде Барыин-Хемчик кожуунун ИХК-нин даргазы, милициянын подполковниги Орлан Лундуповичи Донгактын удуртканы шагдаа ажилдакчыларынын саны 135 кижиче. Шагдаа черинин бажыны чылдан чылче үенин негелдезибиле чаарттынып, делгемчидир туттунуп, албан аайы-биле тус-тузунда өрээлдерлиг апарган. Айттыгдаа чоруп турган үелерге бодаарга, машина-техника көвүдөп, компьютерлер, рация, телефон харылзааы сайзырап, иштики херектер килдизинин материалдыг, техниктиг байдалы үенин аайы-

биле экижээн.

Хоойлу-дүрүм камгалаар харысалгалыг херекке бистин кожуунун ИХК-ге чаңгыс эвес салгалдын эрес-дидим кижилери ажилдап, кем-херек үүлгедиглери биле демиселге хөй чылдарда төлөптүг үлүүн кириштирип, албан-хүлээлгезинге болгаш даңгыраанга шынчы болуп, хоочуннар аныяк шагдааларга арга-дуржулганын дамчыдып берип чоруур.

Корум-чурум болгаш хоойлу-дүрүм сагылгазын камгалаары дээр-ле нарын, берге боорда, ондактыг ажил. Аңаа кижинин мөзү-бүдүжүнүн эң дээр шынарлары, тура-соруу болгаш амы-тынын харамнанмас чоруу кончуг чугула. Шагдаа кижилерден чурттакчы чонун айыыл чок чоруу хамааржыр. Албан-хүлээлгезинге шыңгы бердинген, адаларынын изин салгап чоруур тура-сорукут, буянныг шагдааларывыс хөй,

оларнын чамдыктары бо: милициянын майорлары Ай-Хаан Ооржак база Эдуард Бады, юстиция истекчизи Азията Хомушку, назы четпээннер инспектору, милициянын улуг лейтенанты Ай-Суу Ооржак. Албан-хүлээлгезин күүседип тургаш, кем-херек үүлгедикчилеринин кара холундан чырык өртемчейден чарлып чоруткан эрес-дидим участок төлээлери Уран Доржуевич Сатты, Николай Шожукаевич Сатты база шагдаалар Михаил Чес, Альберт Данзычаевич Сат, Марат Мартеевич Монгушту мөңгөде сактып, оларнын кылып чораан маадырлыг херектерин чүрээвиске шыгжап, тураскаалыг сеткиливистин ханызындан черге чедир мөгейип чоруур бис.

Борис ООРЖАК,
Барыин-Хемчик кожуунун ИХК-нин хүндүлүг дышта-
нылгада майору.

БОМБАЛААШКЫН...

Солагай таладан ийиги одуругда турар улустун эгезинде Судаков-Сувак, дөрт аарында Семенов-Семенов.

с хоорайдан Москваже дерук чүгле Вильнюс хоорай-арып келир.

мецтер танкызы-биле ол-ла Вильнюс хоорайны үзе шаап, алган. Москва биле Каунас аразында радиотелефон-биле-даа хаашуу үзүлген турган. Бистин начальниги генерал Глуховтун шийтирин Каунастан үнүп чоруур, мындыг бис.

Каунастан чоруур үевиште бис-шиналарывыска кудар бенчүве чок турган. Ынчаарда хемге улуг барж деп даттар турган. Бистин бөлүктү тывары-биле ынаар чорутулуусу даргазы Совет Эви-нин Маадыры майор Петра-нин удуртулгазы-биле ол даттарга баарывыска, бир ашак кижик оор болган. Биске бензин херек, дээривиске: «Дүрген-не» — дээш, бир хөй доскаар-барж айтып берген, ол датан он машина бензинни эккелгеш, бүгү машина-

ларны долдур бензин-биле куткаш, кежээ 9 шак ажып турда Каунас хоорайдан Эстония чуртунче дүне чорупкан бис. Ол чоруп тургаш, бүгү амыдыралымда черле көрүп көрбээнимни көрүп таварыштым.

Бистин чоруп турган оруувуска, Каунастан ындыг кончуг ырак эвес черде, демир-орук көвүрүү биле шоссе оруктун белдирлешкен черинге, хөй улустун мөөнөшкен черинге, немецтер хыдыкы самолет-биле таварты ок-биле бүлгүртүп, ол мөөнөшкен бүгү чонну шултузун пулемет-биле кыра шаап каан, оруктун асфальтызы улус ханынга, чаас соонда мөөнөлген чыгышкы, машина эртерге, чай-суг ышкыш, машина эртерге, чай-сугтайнып чыдар. Ол хамык өлгөн улустун аразында бичи уруглар, кырган ашак-кадайлар болгаш кандыг кижик чок дээр боор, чүгле машина эртер кылдыр оруктан чайладыр мөөнөй октагылап каан чыткылаар чүве чоржук. Ону көргөш, кижинин сагыжыга хөй-ле чүве кирер чорду.

Бистер ол дүне даңны атсы машина-биле чорааш, чер чырып келгенде, бир борбак арыгыг

черге хүнээш, дүнезинде Эстониянын демир-орук станциязы Двинск деп хоорайга чедип келген бис. Двинск демир-орук станциязынга келгеш, вагоннары болгаш бир эшелон чоруур демир-орукту мөөнөп белеткеп алгаш, Двинск хоорайдан дүне Москваже демир-орук-биле үнүп чорупкан бис.

Ол чоруп турувуста немецтер бистин эшелонну каш-даа удаа бомбалаан чүве, аас-кежик болуп, менди чораан бис. Москвага чедир бистер демир-орук-биле таптыг-ла алды хонуп чорааш, чедип келген бис. Чүге дээрге демир-оруктарны бетинден үнгөн шериг эшелоннары долузу-биле эжелепкен турган, бистер хостуг демир-орук шугуму-биле чоруп тургаш, үр болганывыс ол. Бистер дөрт хонуп чоруп турувуста чөөн таладан үнгөн шериглерге ам таварышкан бис. Харын-даа-ла бистин курстун офицерлери партизанап чоруй барбаан турган улус-тур бис.

Орукка алды хонук иштинде чем чивейн чорааш, Москва хоорайга чедип келген бис. Москвага келиривиске, Москва ам-даа

тайбын хевирлиг, харын-даа-ла «дүүн чаа өөредилге дүвүрээ-зини болду» дижиб турар чүве болган. Москвага келгеш, академиявыска өөренип эгелей берген бис. Ынчаарда бистин академиявыстың начальниги генерал-лейтенант Воровкин Рахальски деп кижик турган чүве.

Москвага октябрь айга чедир өөренип турувуста немецтернин бомбалаашкыны бергедеди-ле турган чүве, хүндүс өөренип хүнээш, дүне бажыңнар кырынга самолет боолаар пулеметтар чанынга хонаар, чамдыывыс Москва кыдыынга улуг быжыгланыйшкыннар кылып турган бис.

Ол үеде бистин академиянын офицерлери фронт чоруур дугайында дыка хөй билдиришкыннерни бижээн бис. Фронтуже бисти чорутпас чүве болган. Мен безин ийи катап фронт чоруур дугайында бижээн мен. Адак сөөлүндө академиянын начальниги мени кабинетинге келдирип алгаш, чула сургааш, өөренир дугайында шыңгы дужаалды берген чүве. Адак сөөлүндө бүгү офицерлер фронт чоруур дугайында улуг айтырыгны тургускан. Сталин тайылбырлыг шыңгы дужаал берген, оон соонда офицерлер ам оожургаан чүве.

Чамдыкта дайынчы өөредилгелерни Москва кыдыынга, Нар-фоминск, Волоколамск, Бело-русский шоссе дээш, өске-даа черлерге курс-курс аайы-биле камгалал ажылы кылып турган бис. Адак сөөлүндө академияга дүне-даа, хүндүс-даа бомбалаашкын адаанга өөренип турган бис.

Москванын ынчаарда дүрзү-хевирин кижик билер аргажок кылдыр шуут-ла өскөртип каапкан турган. Москванын чурукчу специалистерин мен ынчаарда кайгаан мен. Кремльдин дүрзү-хевирин Москва хемнин кырында кылган; бистин академиявыстың дүрзү-хевирин чанында улуг сад артында кылдыр кылып каан. Чамдык улуг бажыңнарнын тууйбулары бомбалаашкындан буступ баткан, чамдык бажыңнар өрттенип турар кылдыр чуурлугулап калган, кижик таныыр аргажок кылдыр кылып каан боор чүве болган. Шынап-ла, октябрь айнын ийиги чартында немецтер-нин Москваны бомбалаары дам барып, бергедеди эгелээн.

Октябрь айнын 25, 26, 27-нин үезинде Сталиннин дужаалын езу-гаар бистин академияны Уфа хоо-

райже эвакуацияже чорудупкан чүве. Москвадан бистер октябрь айнын 29-тун хүнүндө үнүп чоруткан бис. Москва хоорайдан үнгөш, Уфа хоорайга келиривиске, бисти хүлээп албаан, оон соонда ол-ла эшелонувус-биле бистин академияны Узбек Республиканың найысылалы Ташкент хоорайже чоруткан чүве.

Ташкент хоорайга бир ай хире чоруп келгеш, четкен бис. Ол хоорайга баарывыска, изиг деп чүвези чай изии-биле дөмей, бистер кышкы идик-хевивис-биле келген улус болгай бис. Ташкентке келгеш, чайгы идик-хевивисти катап кеттинген, мындыг бис. Бистин академияны Узбек Республиканың Эртемнер академиязынын турган улуг бажыңыга тургузуп каан, орта база катап өөредилгевисти улам-чылаан бис.

Ол өөренип турувуста бистин офицерлернин иштинден ийилеп-чаңгыстап офицерлерни фронтуже алгаш чоруп турган чүве. Академияга өөрениринин хуусаазын дайын үези дээш кызырып каапкан. Мурнунда дөрт чыл өөренип турган болза, ол үеде ийи чыл чартык өөренир кылдыр кызырып каан турган. Ынчангаш 1942 чылдың июнь айнын 25-тин хүнүндө № 475 дужаал-биле Шериг академиязын бүрүн дооскаш, дээди эртемниг командир деп квалификацияны ап, шеригнин дээди эртемин дооскан мен. Чаңгыс мен эвес, бистин-биле кады өөренип турган офицерлер шулту-ла академия дооскан дипломнары алган бис. Мээң дипломум № 624696. Тывалардан Сувак-биле иелээ дооскан бис.

Моолдардан алды кижик дооскан чүве. Тыва кижилер моон мурнунда эртем-сургуулдуг (ылангыя шериг эртеми-биле) кижилер чораан эвес, СЭКП-нин болгаш Совет Чазактын улуг ачы-хавыязы-биле, улуг орус улустун Тыва ышкыш бичи национал улуска улуг сагыш салышкыны-биле мен ышкыш эртем-культура талазы-биле чыдып калган кижээ Кызыл Шериг-нин алдарлыг Шериг академиязын доозуп деп чүве меңээ кончуг улуг аас-кежиим болган чүве.

Семен СЕВЕН.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

Тыва Республиканың Чазаның чанында Конкурс комиссиязының Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналдарын болгаш грантыларын тыпсыр талазы-биле болгаш өөредилге адырынга күрүне деткимчезиниң өске хемчеглерин алырынга Тыва Республикадан кандидаттарны депшидериниң протокол шийтипирлерин бадылаарының дугайында

Тыва Республикада «Өөредилге» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелди боттандыра сорулга-биле «Салым-чаяанның аныяктарының күрүне деткимчези» угланышкын-биле болгаш Россия Федерациязының Президентизиниң 2006 чылдың апрель 6-да «Салым-чаяанның аныяктарга күрүне деткимчезиниң хемчеглериниң дугайында» № 325 айтышкынынга дүүштүр Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының 2008 чылдың февраль 28-те «Салым-чаяанның аныяктары деткири-биле шаңналдар тыпсырының болгаш айыттыг шаңналдарын төлээриниң чурумунун Дүрүмнери бадылаарының дугайында» № 74 дужаалы-биле, Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың май 18-те «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының өөредилге адырында шаңналдарын болгаш грантыларын тургузарының дугайында» № 642 доктаалы-биле:

1. 2010 чылдың июль 16-да Тыва Республиканың Чазаның чанында Конкурс комиссиязының Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналдарын болгаш грантыларын тыпсыр талазы-биле болгаш өөредилге адырында күрүне деткимчезиниң өске хемчеглерин алырынга Тыва Республикадан кандидаттарны депшидериниң (моон сонгаар – Комиссия) коштунган протокол шийтипирлерин бадылаар:

– «Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Россия Федерациязының Президентизиниң шаңнал-

дарын тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында» № 11;

– «Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналдарын тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында» № 12;

– «Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналдарын тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында» № 13.

2. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Россия Федерациязының шаңналдарын тыпсырынга кандидаттарның даңзын комиссияның 2010 чылдың 16-да № 11 протокол шийтипиринге дүүштүр чорудар.

3. Бо айтышкынны «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

4. Бо айтышкынның күүселдези дээш хыналданы Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдер боттандыра талазы-биле эргелелге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2010 чылдың август 23
№ 208-РП

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2010 чылдың август 23-те № 208-РП айтышкыны-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазаның чанында Конкурс комиссиязының Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналдарын болгаш грантыларын тыпсыр талазы-биле болгаш өөредилге адырынга күрүне деткимчезиниң өске хемчеглерин алырынга Тыва Республикадан кандидаттарны депшидериниң ПРОТОКОЛ ШИИТПИРИ

«Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Россия Федерациязының Президентизиниң шаңналдарын тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында»

2010 чылдың июль 16-да
Хуралды эрттирген: П.А.Морозов – даргазы.

Киришкеннер: Н.С.Германова, Е.Ч.Салчак, О.Д.Натсак, У.К.С.Ондар, О.О.Иргит, А.С.Ооржак, Н.О.Охемчик, В.Б.Канкова, С.О.Ондар.

I. Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Россия Федерациязының Президентизиниң «Эртем-техниктиг чогаадылга болгаш өөредилге-шинчилел ажил-чорудулгазы» деп номинацияга шаңналдар тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында.

(О.О.Иргит)

II. Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Россия Федерациязының Президентизиниң «Спорт» деп номинацияга шаңналдар тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында.

(В.А.Шутов)

III. Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Россия Федерациязының Президентизиниң «Социал-чугула болгаш хей-ниити ажил-чорудулга» деп номинацияга шаңналдар тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында.

(А.Д.Б.Сандый)

IV. Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Россия Федерациязының Президентизиниң «Чурулга уран чүүлү» деп номинацияга шаңналдар тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында.

2010 чылдың июль 16-да № 11 протокол шийтипиринге капсырылга

Салым-чаяанның аныяктарының күрүне деткимчези, 2010 ч. Тыва Республика Россия Федерациязының Президентизиниң шаңналдарында кандидаттарның даңзын (30 муң руб. хемчээлдиг шаңнал)

«Эртем-техниктиг чогаадылга болгаш өөредилге-шинчилел ажил-чорудулгазы»

Кызыл хоорай № 11
(Ч.К.Сарыг-Хаа)

V. Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Россия Федерациязының Президентизиниң «Профессионал мергежил» деп номинацияга шаңналдар тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында.

(Н.В.Шмелева)

1. Россия Федерациязының Президентизиниң шаңналдарын тыпсырынга салым-чаяанның аныяктарының шилилгезиниң талазы-биле эксперт комиссиязының О.О.Иргит, Ч.К.Сарыг-Хаа, В.А.Шутов, А.Д.Б.Сандый, Н.В.Шмелева даргаларның медээлерин билип алып.

2. Салым-чаяанның аныяктары деткири-биле Россия Федерациязының Президентизиниң шаңналдарын тыпсырынга коштунган кандидаттарның даңзын чүүлдүг деп көөр.

3. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга: – салым-чаяанның аныяктары деткири-биле Россия Федерациязының Президентизиниң шаңналдарын тыпсырынга кандидаттарның даңзын Тыва Республиканың Чазанга сайгарып көөрү-биле 2010 чылдың август 10-га чедир хуусааның дургузунда кириерин сүмелээр.

4. Протокол шийтипириниң күүселдези дээш хыналданы Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыдының оралакчызы У.К.С. Ондарга дагзыр.

2010 чылдың июль 16-да № 11 протокол шийтипиринге капсырылга

Салым-чаяанның аныяктарының күрүне деткимчези, 2010 ч. Тыва Республика Россия Федерациязының Президентизиниң шаңналдарында кандидаттарның даңзын (30 муң руб. хемчээлдиг шаңнал)

«Эртем-техниктиг чогаадылга болгаш өөредилге-шинчилел ажил-чорудулгазы»

деп номинация

1. Анай-Хаак Хүреш-ооловна Монгуш,

Тыва Республиканың «Республиканың экологтук-биология уруглар төвү» уругларның немелде өөредилгезиниң күрүне өөредилге албан черинде өөренип турар;

2. Влада Владиславовна Саржат-оол, Тыва Республиканың «Республиканың экологтук-биология уруглар төвү» уругларның немелде өөредилгезиниң күрүне өөредилге албан черинде өөренип турар.

«Социал чугула болгаш хей-ниити ажил-чорудулга» деп номинация

3. Ксения Георгиевна Раздобреева, Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг хоорайның муниципалдыг ниити билиг албан чериниң №1 ортумак школазының өөреникчизи;

4. Аржана Анатольевна Ширин-оол, Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг хоорайның муниципалдыг ниити билиг албан чериниң №1 ортумак школазының өөреникчизи.

«Чурулга уран чүүлү» деп номинация

5. Дамба-Доржу Клапан-оолович Кара-

Сал, «Хандагайтының И.Тюлюш аттыг чүүл школазы» уругларның немелде өөредилгезиниң муниципалдыг өөредилге албан чериниң өөреникчизи.

«Профессионал мергежил» номинацияга

6. Айырана Маадыровна Ондар, Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг хоорайның профессионал училище» эге профессионал өөредилгезиниң күрүне өөредилге албан черинде өөренип турар.

«Спорт» деп номинацияга

7. Артыш Болатович Чүлдүм, Республиканың «Республиканың тускай тынган элээди уругларның олимпийжи лавырларының спорт школазы» уруглар немелде өөредилгезиниң күрүне өөредилге албан черинде өөренип турар, «Кхоорайның № 3 ортумак ниити 6 школазы» муниципалдыг ниити 6 школазының өөреникчизи.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2010 чыл август 23-те № 208-РП айтышкыны-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазаның чанында Конкурс комиссиязының Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналдарын болгаш грантыларын тыпсыр талазы-биле болгаш өөредилге адырынга күрүне деткимчезиниң өске хемчеглерин алырынга Тыва Республикадан кандидаттарны депшидериниң ПРОТОКОЛ ШИИТПИРИ

«Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналдарын тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында»

2010 чылдың июль 16-да Кызыл хоорай № 12

Хуралды эрттирген: П.А.Морозов – даргазы.

Киришкеннер: Н.С.Германова, Е.Ч.Салчак, О.Д.Натсак, У.К.С.Ондар, О.О.Иргит, А.С.Ооржак, Н.О.Охемчик, В.Б.Канкова, С.О.Ондар.

I. Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Эртем-техниктиг чогаадылга болгаш өөредилге-шинчилел ажил-чорудулгазы» деп номинацияга шаңналдар тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында.

(О.О.Иргит)

II. Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Спорт» деп номинацияга шаңналдар тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында.

(В.А.Шутов)

III. Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Социал-чугула болгаш хей-ниити ажил-чорудулга» деп номинацияга шаңналдар тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында.

(А.Д.Б.Сандый)

IV. Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Чурулга уран чүүлү» деп номинацияга шаңналдар тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургу-

зарының дугайында.

(Ч.К.Сарыг-Хаа)

V. Салым-чаяанның аныяктары болгаш школачыларны деткири-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Профессионал мергежил» деп номинацияга шаңналдар тыпсырынга кандидаттарның даңзын тургузарының дугайында.

(Н.В.Шмелева)

1. Тыва Республиканың Чазаның газының шаңналдарын тыпсырынга салым-чаяанның аныяктарының шилилгезиниң талазы-биле эксперт комиссиязының О.О.Иргит, Ч.К.Сарыг-Хаа, В.А.Шутов, А.Д.Б.Сандый, Н.В.Шмелева даргаларның медээлерин билип алып.

2. Салым-чаяанның аныяктары деткири-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналдарын тыпсырынга коштунган кандидаттарның даңзын чүүлдүг деп көөр.

3. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга: – салым-чаяанның аныяктары деткири-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналдарын тыпсырынга кандидаттарның даңзын Тыва Республиканың Чазанга сайгарып көөрү-биле 2010 чылдың август 10-га чедир хуусааның дургузунда кириерин сүмелээр.

4. Протокол шийтипириниң күүселдези дээш хыналданы Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыдының оралакчызы У.К.С. Ондарга дагзыр.

2010 чылдың июль 16-да № 12 протокол шийтипиринге капсырылга

Салым-чаяанның аныяктарының күрүне деткимчези, 2010 ч. Тыва Республика Тыва Республиканың Чазаның Даргазының шаңналында кандидаттарның даңзын (18 муң руб. хемчээлдиг шаңнал)

«Эртем-техниктиг чогаадылга болгаш өөредилге-шинчилел ажил-чорудулгазы» деп номинация

1. Анастасия Александровна Воробьева, «Совет Эвилелиниң Маадыры Н.Н.Макаренко аттыг № 15 лицей» муниципалдыг өөредилге албан чериниң өөреникчизи.

«Спорт» деп номинация

2. Азиана Эртнеевна Данзы-Белек, Тыва Республиканың «Республиканың тускайжыт-тынган элээди уругларның олимпийжи кур-лавырларының спорт школазы» уругларның немелде өөредилгезиниң күрүне өөредилге албан черинде өөренип турар;

3. Солангы Самбуевич Саая, Мугур-Аксы суурнун «Элээди уругларның спорт школазы» немелде өөредилгезиниң муниципалдыг өөредилге албан чериниң тренер башкызы.

«Социал чугула болгаш хей-ниити ажил-чорудулга» деп номинация

4. Мария Александровна Минкина, Кызыл

хоорайның муниципалдыг ниити билиг албан чериниң № 14 ортумак ниити билиг шаңналының өөреникчизи;

5. Илья Иванович Заверткин, Тескожуунун Шуурмак суурнун муниципалдыг ниити билиг албан чериниң ортумак ниити билиг школазының өөреникчизи.

«Чурулга уран чүүлү» деп номинация

6. Чейнеш Васильевна Сарыглар, Хөл кожуунун Хову-Аксы суурнун муниципалдыг ниити билиг албан чериниң ортумак ниити билиг школазының өөреникчизи.

«Профессионал мергежил» номинация

7. Айсуу Сергеевна Кызыл-оол, Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг хоорайның профессионал училище» эге профессионал өөредилгезиниң күрүне өөредилге албан черинде өөренип турар;

8. Виктор Маадырович Сенги, Кызыл хоорайның № 4 профессионал училище» эге профессионал өөредилгезиниң күрүне өөредилге албан черинде өөренип турар.

албан черинде өөренип турар;
3. Ай-Демир Филатович Куулар, Балга-
н суурнуң «№ 2 профессионал училище»
профессионал өөрөдигезинин күрүне
өөрөдиге албан черинде өөренип турар;

10. Сайзана Мергеновна Монге, Кызыл
хоорайның «№ 10 профессионал училище»
эге профессионал өөрөдигезинин күрүне
өөрөдиге албан черинде өөренип турар.

**Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2010 чылдың
август 23-те № 208-РП айтышкыны-биле бадылаан**
Тыва Республиканың Чазааның чанында Конкурс комиссиязының Тыва
Республиканың Чазааның Даргазының шаңналдарын болгаш грантыларын
талазы-биле болгаш өөрөдиге адырынга күрүне деткимчезинин
өске хемчеглерин алырынга Тыва Республикадан кандидаттарны
депшидеринин
ПРОТОКОЛ ШИИТПИРИ

«Салым-чаяанның аныяктарны болгаш школачыларны деткири-биле Тыва
Республиканың Чазааның Даргазының шаңналдарын тыпсырынга
кандидаттарның даңзызын тургузарының дугайында»
2010 чылдың июль 16-да Кызыл хоорай № 13

Куралды эрттирген: П.А.Морозов –
Тыва Республикасының
Кирешкеннер: Н.С.Германова, Е.Ч.Сал-
О.Д.Натсак, У.К.С.Ондар, О.О.Иргит,
О.О.Оржак, Н.О.Охемчик, В.Б.Канкова,
О.О.Ондар.

1. Салым-чаяанның аныяктарны болгаш
школачыларны деткири-биле Тыва Рес-
публиканың Чазааның Даргазының «Эртем-
техниктиг чогадылга болгаш өөрөдиге
ажыл-чорудулгазы» деп номина-
цияга шаңналдар тыпсырынга кандидаттар-
ның даңзызын тургузарының дугайында.
(О.О.Иргит)

2. Салым-чаяанның аныяктарны болгаш
школачыларны деткири-биле Тыва Рес-
публиканың Чазааның Даргазының «Спорт»
номинацияга шаңналдар тыпсырынга
кандидаттарның даңзызын тургузарының
дугайында.
(А.Шутов)

3. Салым-чаяанның аныяктарны болгаш
школачыларны деткири-биле Тыва Рес-
публиканың Чазааның Даргазының «Социал-

чугула болгаш хей-ниити ажил-чорудулга»
деп номинацияга шаңналдар тыпсырынга
кандидаттарның даңзызын тургузарының
дугайында.
(А.Д.Б.Сандый)

4. Салым-чаяанның аныяктарны болгаш
школачыларны деткири-биле Тыва Рес-
публиканың Чазааның Даргазының «Чурулга
уран чүүлү» деп номинацияга шаңналдар
тыпсырынга кандидаттарның даңзызын
тургузарының дугайында.
(Ч.К.Сарыг-Хаа)

5. Салым-чаяанның аныяктарны болгаш
школачыларны деткири-биле Тыва Рес-
публиканың Чазааның Даргазының «Профес-
сионал мергежил» деп номинацияга шаңнал-
дар тыпсырынга кандидаттарның даңзызын
тургузарының дугайында.
(Н.В.Шмелева)

1. Тыва Республиканың Чазааның Дар-
газының шаңналдарын тыпсырынга салым-
чаяанның аныяктарның шилилгезинин талазы-
биле эксперт комиссиязының О.О.Иргит,
Ч.К.Сарыг-Хаа, В.А.Шутов, А.Д.Б.Сандый,

Н.В.Шмелева даргаларның медээлерин
билип алыр.

2. Салым-чаяанның аныяктарны деткири-
биле Тыва Республиканың Чазааның Дарга-
зының шаңналдарын тыпсырынга коштунган
кандидаттарның даңзызын чүүлүг деп көөр.

3. Тыва Республиканың өөрөдиге, эртем
болгаш аныяктар политиказының яамызынга:
- салым-чаяанның аныяктарны деткири-
биле Тыва Республиканың Чазааның

**2010 чылдың июль 16-да № 12 протокол шийтиринге
капсырылга**

Салым-чаяанның аныяктарның күрүне деткимчези, 2010 ч. Тыва Республика
Тыва Республиканың Чазааның Даргазының грантызынче
кандидаттарның даңзызы
(30 муң руб. хемчээлдиг грант)

**«Эртем-техниктиг чогадылга болгаш
өөрөдиге-шинчилел ажил-чорудулгазы»
деп номинация**

1. Алдынай Кежиковна Ооржак, Барыин-
Хемчик кожуунуң Кызыл-Мажалык суурнуң
муниципалдыг ниити билиг албан черинин №1
ортумак ниити билиг ортумак школазының
өөреникчизи;

2. Чойгана Борисовна Куулар, Тыва
Республиканың «Республиканың экологтуг-
биология уруглар төвү» уругларның немелде
өөрөдигезинин күрүне өөрөдиге албан
черинде өөренип турар;

3. Саглай Шолбановна Седип, Тыва
Республиканың Кызыл хоорайның «Күрүне
лицей» күрүнениң өөрөдиге албан черинин
өөреникчизи.

**«Социал чугула болгаш хей-ниити
ажыл-чорудулга» деп номинация**

4. Хайдырмаа Мадировна Монгуш, Каа-
Хем кожуунуң Сарыг-Сеп суурнуң муни-
ципалдыг ниити билиг албан черинин № 2
ортумак ниити билиг ортумак школазының
өөреникчизи.

«Спорт» деп номинация

5. Надежда Алексеевна Делгер-оол,
Кызыл-Хая суурнуң муниципалдыг ниити би-

Даргазының шаңналдарын тыпсырынга
кандидаттарның даңзызын Тыва Рес-
публиканың Чазаанга сайгарып көөрү-биле 2010
чылдың август 10-га чедир хуусааның
дургузунда кириптерин сүмелээр.

4. Протокол шийтиринин күүселдези
дээш хыналданы Тыва Республиканың
өөрөдиге, эртем болгаш аныяктар поли-
тиказының сайыдының оралакчызы У.К.С.
Ондарга дагзыр.

лиг албан черинин Мөген-Бүрен ортумак
ниити билиг ортумак школазының өөре-
никчизи;

6. Альберт Олегович Монгуш, Тыва Рес-
публиканың «Республиканың тускайжыт-
тынган элээди уругларның олимпийжи курла-
вырларының спорт школазы» уругларның
немелде өөрөдигезинин күрүне өөрөдиге
албан черинде өөренип турар, «Тываның
күрүне университеди» күрүне өөрөдиге
албан черинин чанында Кызылдың башкы
колледжизинин 4-кү курузунуң студентизи;

7. Опан Владимирович Сат, «И.С.Ярыгин
аттыг дээди спорт мергежилниң школазы»
күрүне албан черинин спорт белеткелинин
төвүнүн спортчу инструктору, Тыва Рес-
публиканың «Республиканың тускайжыт-
тынган элээди уругларның олимпийжи кур-
лавырларының спорт школазы» уругларның
немелде өөрөдигезинин күрүне өөрөдиге
албан черинин доозукчузу.

«Чурулга уран чүүл» деп номинация
8. Виктория Омаковна Ондар, респуб-
ликаның Р.Кенденбиль аттыг ниити билиг
хөгжүм уран чүүл школа-интернадының
өөреникчизи.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

**Тыва Республиканың эгелеп чоруур биче инновация
компанияларына грантылар тыпсырының дугайында дүрүмнү
бадылаарының дугайында**

2010 чылдың август 13 №349 Кызыл хоорай

19 чылдың март 25-те Тыва Рес-
публиканың Чазааның №116 доктаалы-биле
иптыг Тыва Республикага иннова-
ция-чорудулгазын сайзыраңгайжы-
н концепциязын, Россия Федерация-
Президентизи Д.А.Медведевтин 2009
ноябрь 12-де Россия Федерация-
Федералдыг Хуралына Айыткалын
сорулга-биле Тыва Республиканың
инновация доктаадыры болза;
Тыва Республиканың эгелеп чоруур

биче инновация компанияларына грантылар
тыпсырының дугайында мында кошкан
дүрүмнү бадылаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда»
болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезинге
контрольду Тыва Республиканың Экономика
яамызынга дагзыр.

**Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.**

**Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың август 13-те
№349 доктаалы-биле бадылаттынган**
Тыва Республиканың эгелеп чоруур биче инновация компанияларына
грантылар тыпсырының дугайында
ДҮРҮМ

Иити чүүлдер
Тыва Республиканың эгелеп чоруур
инновация компанияларына грантылар
тыпсырының талазы-биле конкурстар
иниң чурумун бо Дүрүм тодарайт

1. Тыва Республиканың эгелеп чоруур
инновация компанияларына грантылар
тыпсырының талазы-биле конкурсту (моон
—Конкурс дээр) Тыва Республика-
аның (моон соңгаар—Чагыкчы
иитири-биле Тыва Республиканың
ика яамызы (моон соңгаар—
акчы дээр) организастап чорудар.
Тыва Республиканың эгелеп чоруур
инновация компанияларына гранты-
лар (моон соңгаар—Грантылар дээр)
кага нитизи-биле бүдүрүлгелерин
ылыг идеякейлиг чоруун бедидер
иле ажил-херээ интеллектуалдыг
чорудулганың түннелдерин (электрон-
туг машиналарының программа-
дээр шыгжамырын, чогадылга-
жыктыг модельдерни, үлетпүр
жектерин, селекция чедишкин-
тегралдыг микросхемаларның шы-
г, бүдүрүлгениң чажыттарын (ноу-
тек кырында ажылгап (шингээди)
чүлүп турар биче болгаш ортумак
чы чоруктуң ээлеринге тыпсыр.

2. Салым-чаяанның аныяктарны болгаш
школачыларны деткири-биле Тыва Рес-
публиканың Чазааның Даргазының «Профес-
сионал мергежил» деп номинацияга шаңнал-
дар тыпсырынга кандидаттарның даңзызын
тургузарының дугайында.
(Н.В.Шмелева)

рыгдалдарны, а ол ышкаш сайгарлыкчы
ажыл-чорудулганы эгелээни-биле холбаш-
тыр чарыгдалдарны акшаландыраы-биле
халас болгаш эгидилге чок тыпсыр
субсидиялар болур.

1.5. Грантының хемчээли бир деткимче
алыкчызынга—юридиктиг черге 0,5 млн.
рубльден ашпас. Грантыларның санын кон-
курстун шаңнал фондузунуң ниити хемчээлин
барымдаалал тодарайт.

**2. Конкурсту эрттирери болгаш ооң
хуусааы**

2.1. Конкурс эрттирер дугайында чар-
лалды ону эрттиреринге чедир бир айдан
орайтатпайн, албан-езуунуң парламента
черлеринге болгаш массалыг информацияның
өске-даа чепсектеринге, а ол ышкаш конкурс
организациязының албан-езуунуң сайты-
зынга парлаар.

2.2. Конкурс дугайында чарлалга айыт-
тынар чүүлдер:

конкурстун ады;
конкурс организакчызының ады болгаш
адреси;
конкурс эрттирер чер болгаш доку-
ментилер хүлээп алырының хуусааы;
конкурс киржикчилеринге негелделерни
болгаш конкурс документилерин бээринин
чурумун.

**3. Конкурс киржикчилеринге негел-
делер**

3.1. Эрткен чылдың август 1-ден эрте эвес-
те тургустунган болгаш Тыва Республиканың

девискээринге интеллектуалдыг ажил-
чорудулганың түннелдерин практика кыры-
нга ажылгаары (шингээдинче) углан-
дырган сайгарлыкчы ажил-чорудулганы
боттандырып турар азы айыттыг сайгар-
лыкчы чорукту эгелээр деп турар юридиктиг
черлерге грантыларны тыпсыр.

3.2. Дараазында негелделерни сагаанда
грантыларны тыпсыр:

конкурс киржикчизи бо Дүрүмнүн 3.3.
пунктузунга дүүштүр документилерни долу-
зу-биле четче киригенде;

биче инновация компанияларының сай-
гарлыкчы ажил-чорудулгазы дараазында
чүүлдерни кирип турар инновация угла-
нышкыннарлыг болур:

а) шуут чаа азы продукциязы (барааны,
ажылы, ачы-дузаы) чаа хереглел шынарлыг
бүдүрүлгени тургузары болгаш органи-
заастаары;

б) чааларын тургузары болгаш (азы)
ажылгаары азы бүдүрүлгениң ажылгаатын
турган аргаларын (технологияларын) чаар-
тыры, айыттыг продукцияны непередири
болгаш ажылгаары;

в) продукцияны бүдүрүп азы сайгарып
турар үеде чарыгдалдарның камналгазын
хандырып азы ындыг камналгага байдалдар
тургузуп турар структурлуг, саң-хөө-эконо-
мика, кадр, информастыг болгаш өске-даа
инновацияны (чаа чүүлдерни) ажылгап
турары;

г) интеллектуалдыг ажил-чорудулганың
түннелдерин (электроннуг саналга машина-
ларына программаларны, медээлер шыг-
жамырларын, чаартылгаларын, ажыктыг
модельдерни, үлетпүр үлеер-чижектерин,
селекцияны чедишкиннерин, интегралдыг
микросхеманың шынарларын, бүдүрүлгениң
чажыттарын (хоу-хауну) ажылгап (шинг-
гээди) турары;

эгелеп чоруур инновация компанияла-
рына грантыларны юридиктиг чер кылдыр
бүрүткелдеринге көрдүнген чарыгдалдарны,
а ол ышкаш сайгарлыкчы ажил-чорудулганы
эгелээри-биле холбаштыр чарыгдалдарны
акшаландыраынга тыпсыр.

3.3. Конкуртка киржири-биле кириер
документилер:

- грантылар тыпсыр талазы-биле конкурс
шилилгезинге киржириң чагыын (бо
Дүрүмнүн капсырылгазы);

- күрүне бүрүткелинин дугайында хере-
чилелдин бадыткаан хоолгазы (бүрүткелди
алган биче инновация компанияларына);

- үндүрүг органында учетта тургус-

тунганының дугайында херчилелдин бадыт-
каан хоолгазы (бүрүткелди алган биче
инновация компанияларына);

- бизнес-план (техника-экономика
барымдаа, телевилел-смета документа-
циязы болгаш өске-даа);

- үндүрүглерни, чыылдаларны, камга-
ладылга дадыырларын, хөөлерни болгаш
үндүрүг тормаалдарын төлээр талазы-биле
хүлээлгезин үндүрүг төлөкчизинин күүсет-
кенинин дугайында грант тыпсырының ча-
гыын кириген хүнүнге чедир бир айдан орай
эвес хуусаада үндүрүг органының берген
шынылгазын (бүрүткелди алган биче инно-
вация компанияларына);

- бизнес-планны боттандырганының
соонда чаа ажилдаар черлерни тургуска-
нының болгаш бар олуттарны камгалап
арттырганының дугайында медээлерни;
- билдиришкин ээзин шыныдып турар
документинин бадыткаан хоолгазын.

3.4. Конкурсту эрттиреринин болгаш
грантыларны тыпсырының дугайында шийт-
пирлерни инновация программаларының
болгаш телевилелдеринин экспертиказының
болгаш шилилгезинин талазы-биле комиссия
(моон соңгаар—Комиссия дээр) бот-
тандыраар.

3.5. Шийтирлер хүлээп ап база чагылар
сайгарып турар үеде комиссия дараазында
чүүлдерни удуртулга болдураар:

- кылыр деп турар сайгарлыкчы ажил-
чорудулганың бо Дүрүмнүн 3.2. пунктузунга
дүүштүр инновациялыг угланышкынын;

- саң-хөө чарыгдалдарының хемчээлинин
барымдаалы;

- сорулгаларны болгаш түннелдерни че-
дип ап шыдаары, ылаңгыя республика эконо-
миказының эң чугула адырларына херек
кырында ажылгаарына угланган технолог-
туг болгаш техниктиг күүселделери;

- кириген бөлүк документилеринин бо
Дүрүмнүн 3.3. пунктузунга дүжүп турары.

3.6. Конкуртка киржири-биле кириген
чагылар бо дүрүмнүн 3.1-3.5 пунктуларының
негелделеринге дүүшпес болза, комиссияже
чугалажыр кылдыр кирибес.

4. Конкурсту эрттиреринин чурumu

4.1. Конкурстун организакчызы комис-
сияга документилерни четчелеп бээр.

4.2. Организакчы дараазында хүлээлге-
лерни боттандыраар:
конкурстун организастыг белеткелин
хандыраар;

(Уланчызы 6-гы арында).

(Төнчүзү. Эгези 4-5-кы
арынарда).

конкурска киржиринин чагыгларын
хүлээп алыр;
конкурстун эрге-хоойлу болгаш
методиктиг хандырылганын боттандыра;
конкурсту эрттиреринин информастыг
хандырылганын тургузарынга деткимче
көргүзөр;

конкурсту эрттиреринин айтырыглары-
нын талазы-биле арга-сүмени бээр.

4.3. Конкурс эрттиреринин турар үеде комис-
сиянын ажылынын чурумун комиссия дуга-
йында дүрүм болгаш бо дүрүм башкара.

4.4. Комиссиянын харысалгалыг секре-
тары организас-шиитпирлекчи документи-
леринин төлөвилелдерин белеткээр, комис-
сияга көөр айтырыгларын даңзын тур-
гузар, хуралдарнын протоколдарын болгаш
түннелдерин долдурар.

4.5. Комиссия чагыгларын чугаалажып
көөр, кордакчыларын дыңнаар болгаш
документилер хүлээп алырын доосканын
соонда 15 календарь хүн дургузунда шиит-
пирини үндүрер.

4.6. Комиссиянын шиитпирин хаагылыг

хуралга киришкеннерин хөй кезинин
бадылаашкыны-биле хүлээп алыр. Комиссия
кежигүннеринин бадылаашкынары деңгежи
берген таварылгада комиссия хуралын дар-
галап турар кижини шиитпир хүлээп алыр эр-
гелиг. Шиитпирини протокол кылдыр долду-
рар, комиссиянын даргазы азы ооң ора-
лакчызы ат салыр болгаш бадылаар кылдыр
Тыва Республиканын Чазаанче кириер.

Тыва Республиканын Чазаа ону хүлээп
алган хүнден эгелээш 15 ажыл хүнүнүн дур-
гузунда комиссиянын шиитпирин бадылаар
дугайында доктаал хүлээп алыр.

4.7. Тыва Республиканын Чазаанын док-
таалыга үндөзүлээш, организакчы биле кон-
курстун киржикчизи—грант алыкчызынын
аразында грантынын ажыггалынын дуга-
йында дугуржулга чардынар.

4.8. Конкурстун түннелдерин албан-езу-
зунун парлалгазынга болгаш массалыг ин-
формациянын өске-даа чепсектеринге, а ол
ышкыш конкурс организакчызынын албан-
езузузунун сайтызынга ыяап-ла парлар.

4.9. Конкурстун шаңнал фондузунун
үндөзини болза, федералдыг болгаш
республика бюджеттеринин акша-хөрөңгизи
болур. Тыва Республиканын республика

бюджединин акша-хөрөңгизинин күсели-
биле конкурсту акшаландырынын чыл
санынын хемчээли ээлчеглиг саң-хөө чылын-
да бюджетти тургузуп турар үеде респу-
блика бюджединин саң-хөө аргаларынга
дүүштүр тодараттынар ужурул.

4.10. Кириген документилерде айыттын-
ган медээлеринин шынныгы дээш, ооң иштинде
тургустунган болгаш сайгарар деп санап
турар инновация технологиязынын болгаш
продукциянын (барааннарнын, ажылдарнын,
ачы-дузанын) интеллектуалдыг эргелеринин
айтырыгларынын талазы-биле конкурстун
киржикчилери күштүг болуп турар хоойлу-
жудулга мурнунга харысалгалыг болур.

**5. Грантыны көрдүнгенин езугаар
ажыглаарынга контролдуң чуруму
болгаш хевирин**

5.1. Сайгарлыкчы чоруктун чаа эгелеп
турар ээзи—грант алыкчызы грантыны
ажыглаарынын дугайында конкурс органи-
закчызы-биле чардынган дугуржулганын
негелделерин езугаар чүгле көрдүнгенин
езугаар ажыглаар хүлээлгелиг.

5.2. Грантыны көрдүнгенин езугаар ча-
рыгдап турарынга контролду конкурстун
организакчызы организакчынын болгаш

конкурс киржикчизинин аразында
ажыггалынын дугайында дугуржулга
таадып тургускан чурум езугаар
дырар.

Грант алыкчызы Тыва Республика
Экономика яамызынче грантыны
генин езугаар ажыглаанын дугайында
үелеп болгаш түннел саң-хөө отчети
кириер, бизнес-планны күсеткени
дыткап турар документилерни (сче-
тураларны, квитанцияларны болгаш
даа) кожар. Тыва Республиканын
яамызы грант алыкчызындан грант
акша-хөрөңгизин ажыглап тургаш,
планны күсеткени-биле холбашкан
документилерни болгаш көрдүнгенин
эргелиг. Бир эвес оларны көрдүнгенин
гаар чарыгдааан, а ол ышкыш доктаат
хуусаазында ажыглааан болза, гра-
нтыны Тыва Республиканын бюдже-
тигдер ужурул.

5.3. Комиссиянын болгаш албан-
дыг кижилеринин бо дүрүмге дүүштүр
алган шиитпирлеринге хомудалды
болуп турар хоойлужудулганын
езугаар кирип болур.

Билип алыры артык эвес

АРГА-ЫЯЖЫВЫСТЫ ЧӨПТҮГ АЖЫГЛААЛЫЧАР

Сөөлгү чылдарда республика-
да тудуг-суур калбаа-биле чоруп
турар. Хереглекчилер тудуг чору-
дарда колдуу кезинде ыяш ажыг-
лап турар. База ол ышкыш чамдык
көдээ черлерде чурттакчы чон
база организациялар ыяшты одаар
чүүл кылдыр база ажыглап турар
болгай. Тайга-таскылдын байлаан
садыг-саарылга сорулгалыг ажыг-
лап турарлар база эвээш эвес.
Ынчал кээрге арга-ыяш курлавыр-
ларынын хереглели улгадып тур-
рар-дыр деп болгу дег. Ынчалза-
жок ТР-ниң Үлетпүр болгаш энер-
гетика яамызынын медээзи-биле
алырга, бо чылдың арга-ыяш бү-
дүрүлгезинин көргүзүлгери эрткен
чылдарга бодаарга, оранчок куду-
лай берген. А ол-ла үеде ыяш
белеткелин хоойлуга удур чорудуп
турар таварылгаларнын саны кө-
вүдөп турар. Бо чылдың 9 айынын
дургузунда хоойлуга удур 471
арга-ыяш ажыггалы, 53 ыяш кезил-
дези илерзэн. Ооң когаралы 4,9
рубль чедир санаттынып турар. Бо
бүгү чүнүн уружундан болуп тура-
рыл деп, айтырыг чайгаар тур-
густунуп келир.

2010 чылдың январь 1-ниң бай-
далы-биле алырга, ТР-ниң Арга-
арыг ажыл-агый талазы-биле күрү-
не комитетинин башкылыгында
ниитизи-биле 10882,9 муң га күрү-
ненин арга-ыяш фондузу турар. Ук
комитеттин килдис эргелекчизи
Г.И. Чугрейнин айтып турары-биле,
амгы үеде арга-ыяш курлавырла-
рынын чогумчалыг ажыггалы чүгле
Тожу, Тере-Хөл база Чеди-Хөл ко-
жууннарда чоруп турар. Олардан
эвээш эвес арга-арыг девискээр-
лерлиг өске кожууннарнын бо
талазы-биле идепкейжи эвес болуп
турары хомуданчыг. Ооң бир чыл-
дагааны арга-ыяш хереглекчиле-
ринин аңаа хамаарышкан хоойлу-
жудулганы чогумчалыг билбесинде,
ооң уружундан боттарынын
эргелерин бүрүнү-биле ажыгла-
вайн турарында.

РФ-тиң Арга-арыг кодекзинин
29 чүүлүнүн 8 кезээнде ыяш бе-
леткелин чорудуп турар юридиктиг
арыннар ук ажылды арга-ыяш
участоктарын хөлезилелге алган
керээ чарып алгаш чорудар эрге-
лиг. Ол-ла чүүлүн 8.2 кезээнде (29
чүүлүн 8.2 кезээ 2009 чылдың
март 14-те №32-ФЗ Федералдыг
хоойлу-биле күш кирген) РФ-тиң
субъектилеринин хоойлужудул-
газында айыткан тускай таварыл-
галарда шак ол ажыл-чорудулга-
зын юридиктиг садып-саарарынын
керээнин чарып алгаш, чорудуп
болур. Тускай таварылгалын ду-

гайында Тыва Республиканын 2010
чылдың март 12-де №1783 УХ-2
хоойлузунда айыткан. Ук хоойлуда
айтып турары болза, арга-арыг
өзүгүннеринин, а тодаргайлаарга,
дыттарны болгаш өске-даа ине бү-
рүлүглерге хамааржыр ыяштарнын
белеткелин тускай участоктар ху-
ваашкыны чокка садып-саарар ке-
рээни езугаар чорудуп болур. Ук
ыяштарнын белеткелин чылдың-на
ноябрь 1-ден декабрь 31-ге чедир
чорудуп болур.

РФ-тиң Арга-арыг кодекзининде
арга-ыяш курлавырларын ажыг-
лаарынын чурумунда юридиктиг
арыннарнын эргелерин болгаш
хүлээлгелерин тодаргайы-биле
айыткан. Ук чурумда айтып кааны
болза, арга-ыяш курлавырларын
хээлиге азы садып алыр дээн кү-
зелдиг юридиктиг арыннар шак ол
эргени чүгле аукцион таварыштыр
ойнап алыр аргалыг болуп турар.
Ол негелде чүгле юридиктиг арын-
нарга хамааржып турар. Хуу кижилер
Тыва Республиканын Чазаанын
2007 чылдың ноябрь 21-де №1046
доктаалында көрдүнген чурум езу-
гаар Арга-арыг ажыл-агый талазы-
биле күрүне комитеди-биле арга-
ыяш фондузунун бир кезээн хуу
хереглелге ажыглаар кылдыр
садып алырынын дугайында керээ-
ни чарып алыр. ТР-ниң Чазаанын
2009 чылдың июнь 30-де №322 док-
таалында арга-арыг өзүгүннерин
чингелделерлиг садып алыр эрге-
лиг хамаатыларын айыткан. **Хуу ки-
жилер бажың тударда бир өг-бүл-
леге-ле 50 чыл дургузунда чаңгыс
катап 170 дөрбелчин метр,
одаарда чылдың-на 18 дөрбел-
чин метр чедир хемчээлди
ыяшты кезип ап болур.**

Муниципалдыг тургузулгар ыяш
белеткелин боттары чорудар эр-
гези чок, а ону чүгле күрүненин азы
муниципалдыг черниң хереглелинге
дүүштүр чорудар эргени садыг-
лажышкын таварыштыр тургузар
база ол талазы-биле чагыкчы бо-
лур бүрүн эргелиг юридиктиг арын
болуп келир. Муниципалдыг чер-
гелиг садыг-лажышкынны ойнап
алган биче болгаш ортумак хевир-
ниң хуу сайгарлыкчы күрүне ке-
рээзин болгаш ажыл-агый кере-
ээни чарып алыр. Бо ийи доку-
мент ооң дараазында ТР-ниң Арга-
ыяш комитетинин деңгелинге эртер
садыг-лажышкынга киржир эрге-
зинин магадылалы болур. Садыг-
лажышкынны эрттиреринин дуга-
йында дыңнадыгны 60 хонук
бурунга албан-езузу-биле пар-
лаан база ТР-ниң Чазаанын сайты-
зынга ооң дугайында медээни

салган турар ужурул.

Кандыг-бир юридиктиг арын ук
садыг-лажышкынны ойнап алган
таварылгада арга-ыяш ажыл-агый
комитетинин кожууннарда салбыр-
лары (КА лесничестволар) керээ-
де айтып кааны шөлдүн хемчээли,
шынары езугаар арга-арыг фон-
дузундан черни бир ай хуусаада
үндүрүп берген турар ужурул.

Арга-арыг девискээрин хөле-
зилээр эргени садыг-лажышкын
езугаар ойнап алган биче база
ортумак хевиринин сайгарлыкчы ук
керээни 10-дан 49 чылга чедир ча-
рып ап болур. Керээде айтып каа-
ны хуусаа дургузунда ук сайгар-
лыкчы хөлезилеп алганы девис-
кээрин бүдүн-бүрүн эдилели база
чогуур ужурул ажаалдазы дээш
харысалганы бүрүнү-биле чүк-
тээр. Садып алырынын керээзин 12
ай хуусаага чедир чарып ап болур.
Хөлезилел база садып-саарары-
нын өртөөн ук арга-ыяш девискээ-
ринин шөлүн, тускай шынарын,
хереглелин барымдаалап тургаш,
санап үндүрер. Ону кожуун бүрүзү
тус-тузунда боду санап үндүрер
эргелиг. Амгы үеде чаңгыс куб
метр арга-арыг девискээринин
өртөө ортумаа-биле 50-ден 80 муң
рубль чедир турар.

Ынчал кээрге арга-ыяш фон-
дузунун курлавырларын шингээ-
дип алыр дээн күзелдиг юридиктиг
чергелиг кижилер ийи үе-чадалыг
садыг-лажышкын эртер болу бер-
ген, а аңаа ойнап алыр-албазын
оларга кым-даа магадылап шыда-
вас. Бо бүгүнү эртеринче бир ай-
дан эвээш эвес хуусаа эртер. Чаң-
гыс төлөвилел документациязын
бир ай чедир кылдырып келир. Ону
юридиктиг арыннар боттарынын
хөрөңгилери-биле кылдыртыр
апар. База ол ышкыш бо ажыл-
чорудулгазын боттандыраарда му-
ниципалдыг тургузулгарга хоойлу
езугаар хуваап каан улуг эргеле-
рин демдеглевес аргажок. Олар
шак ол эргелерин «өскээр» ажыг-
лаваас дээрзинге магадылап бар-
бе? Хөй үе-чададан тургустунган
ажыл-чорудулгазынга хээли алыр
чоруктун «хөлегези» бо-ла көстүп
келир дээрзин эки билер болгай
бис.

Бүгү улустун өнчүзү болур арга-
арыг курлавырларын чогу-
мчалыг ажыггалын хоойлу-дүрүм
магадылап турар болганда, ону са-
гыгыры чүгле бистен хамааржыр,
ынчангаш аңаа даянып, бойдус
чаяган тайга-таскылдыг чөп-
түг ажыглап көрээлинер.

Аяна БИЧЕ-ООЛ
белеткээр.

ӨӨРЕДИЛГЕДЕ – УЛУСЧУ БАШКЫЛААШКЫ

1948 чыл. Көп-Сөөк сумузунун чону ажы-
өөредир школа тудар дээн шиитпирни хура-
чаңгыс үн-биле бадылаан. Чон ол шиитпирни
гамчыктыг хей-аът көдүрлүүшкүннүг хүлээп а-

Узун, сулагай дыттарлыг Өл-
Өзен, Кызыл-Кыр, Улуг, Биче
Ооруглар, Тура, Чылангыг деп чер-
лерден ыяш алыр кылдыр санал-
даан. Тудуг кылыр ыяшка негелде
шыңгы: ишти хос эвес, саң дорт,
чинге ужу 20, чоон ужу 30 см, узуну
7-8 метр, картын чонуп каан, а
кескен ыяш будуун, чөвүрээзин
чаңгыс черге бөлөр, бокталдыр-
бас. Чудуктар хүлээп алыр ко-
миссия соңгуттунган. Арбан дарга-
лары өргөлөргө чудукту шыдал-
быразынын аайы-биле бир, ийи, үш
санныг кылдыр онааган.

Тудуг ыяжы белен. Көп-Сөөк-
түн эң-не шевер бызачылары —
С.Салчак, Ш.Салчак, улаачы
Д.Допчаа, Н.Салчак, Х.Салчак,
С.Салчак, Ч.Салчак (дарган) олар
боттарынын күзели-биле школын
тудуп кирипкен. Чон шупту тудугда.
Улуг-бичи кижилер шыдаар-ла
шаа-биле дузалажы берген.

1949 чыл. Күс. Школа белен.
Эге чада школынын ажыдыш-
кыны. Өөрүшкү-маңайлыг ада-
иелер, аалчылар, сургуулдар, баш-
кылар. Коңга эткен. Өөредилге
эгелзэн. аныяк башкы Дагбы оглу
Комбу Хертек бирги классты баш-
кылавышаан, директор болуп
удурту берген. Ол ам бистин ара-
выста чок. «Улус өөредилгезинин
тергини», «РФ-тиң алдарлыг баш-
кызы» атка чедир ажылдаан. Ооң
өөнүн ишти, аныяк башкы Дойтан
Ананды уруу Хертек ынчан ийи бир
класстын бирээзин башкылай бер-
ген. «Улус өөредилгезинин терги-
ни», ам хүндүлүг дыштанылгада.

Эге чада школын 1951 чылда,
эге школынын 3-4 класстарын 1953
чылдарда доосканнардаан Болат
Салчаковна Килик Кызылдың баш-
кы училищезин дооскаш, хөй чыл-
дар дургузунда төрзөн школынын
эге класстар башкылап, үре-
түннелдиге ажылдааш, пенсияже
үнген. Николай Салчакович Конгар
башкылап ажылдааш, республика-
нын чырыдышкын сайыдынга хөй
чылдарда ажылдаан. Амгы үеде
«Башкы» сеткүүлүн редактору.

1953 чылда чеди чыл школыны
ажыттынарга, башкылар немеш-
кен. Ийи класстан эгелеп орус дыл-
ды өөренип эгелзэн. Е.Г.Кулакова
сөөлүнде Ак-Довурак, Кызыл-
Мажалык школаларында ажыл-
дааш, пенсияже үнген. П.Д.Сунду-
кова Тээли, Ак-Довурак школала-
рынга башкылап, өөредилге эрге-

лекчилеп, директорлап
В.Л.Большакова, Брюханов
чева олар школависка а-
чораан. Школаны Майны
директорлап турган. Колле
кежигүннеринге К.Тоюн,
гуш, Б.Бичелдей, И.Би-
Н.Салчак, Д.Салчак, Х.С.
школаның завхозу, клад
Ш.Салчак, библиотекар Б.
тек база улуг пионер в.
К.Монгуш ажылдап турган.

Чеди чыл школынын
доозукчулары Я.Самд
К.Салчак, Д.Дамбы, Ч.Ш.
болгаш өскелер. Олар ам а-
ру мергежилдерлиг ажы-
чоруур.

Кызыл-Даг ортумак шко-
ла 1990 чылда улусчу башкы
кынын шенелдезинин баз-
нарын-даа, берге-даа
Школа 1990 чылдың нояб-
рында болган республика черге
тем-практиктиг семинард
лээш, улусчу башкылааш
шенелдезин дидим депши
аян-биле эгелзэн. Кыска
иштинде ооң программазын
зуп, ону дорт кол угланыш
кылдыр чогаатканы-биле
ажылдар шуудап, сайзыр
лзэн. Улуг башкы Т.В.Хура-
1985 чылда тыва дыл, төр
гаал кичээлдеринге улусчу
лаашкыннын аргаларын а-
сайзырадып эгелзэндинде
девис эгезин алган. Шене-
лынын эгелекчилеринге Ч.С.
В.К.Сүге-Маадыр, А.С.Сур-
Салчак, Т.Б.Хураган-оол, С.
гуш база С.О.Бурундукай
мааржыр. Келир үеде өзүп
салгалдарны ус-шевер
өөредирин бистин суурну-
лери С.Кочаа, В.Шөмбүл,
бак-оол, О.Тана олар хү-
боттуг дузаны көргүскен
болгүннерин тургузуп, үс
биле ажылдап турган.

Бистин школа улусчу
лаашкынны ажыглап, ону
кенинден уруглар төрзөн,
чинунуң аажы-чаанын,
шингээдип, чонунга, төрзөн-
ге ынакшыл-биле, дөргүл-те-
ге, эш-өөрүнге биче сеткилд-
дүлээчел, дузаарга, топ-
маанныг, кижизиг болур
угаадырлар.

Өшкү-Саар МОН-
хоочун башкы, библиотек
Бай-Тайга кожуун.

"ШЫННЫН" почтадагы

УРАН СӨЗҮ-БИЛЕ...

Башкы — эң-не харысалгалыг, буянныг, хүндүткелдиг мергежил. Бо мергежилди кызымак, чүткүлдүг, езулуг маадыр кижилер шилип алыр деп болур.

Оларның бирээзинге Эрзин ортумак школазының эге класстар башкызы Александра Баткаровна Шойдук хамааржыр. Ол 42 чыл дургузунда бичии чаштарны эртем-билигге өөредип, чараш аажы-чаңга кижизидип, буянныг үүлени кылып чоруур. А.Б.Шойдук — ак сеткилдиг ажалы дээш бедик шаңналдарның төлөптүг эдилекчизи.

Александра Баткаровна — дээди категорияның башкызы,

аныяк башкыларның дагдыныкчызы, коллективтин байлак аргадуржулгалыг сүмелекчизи. Уран сөзү-биле ада-иелер болгаш ниитилел мурнунга ажы-төлдү өөредип кижизидеринин суртаал ажалын өскелерден бир ылгалдыг кылдыр чорудуп турар.

Хүндүлүг башкысы — 4 кыстың, 1 оолдун болгаш 9 уйнуктуң энерелдиг ынак авазы. Ажы-төлү — база башкылар. Ооң өөнүң ээзи А.Т.Шойдук база башкы чораан. Ол база чонунга хүндүткелдиг киж.

Сагдаа ЧАЖЫТМАА.

Эрзин суур.

АНЫЯК УДУРТУКЧУ, ДЕМНИГ КОЛЛЕКТИВ

Улуг шилилге конкурсту эрткен соонда, 1995 чылда, Сүт-Хөлдүн район судунун судьязынга Ирина Кушкаш-ооловна Дамчат-оол ажилдап эгелээн. Даады-ла аныяктардан тургустунган коллектив мергежилдин ханы билер, хөй-ниити ажалын үнелээр сонургалдыг удуртукчулуг болганынга өөрүп чоруур бис.

Ажылывыс чеже-даа чай чок болза, кожуун иштинде болуп турар маргылдааларга бир демивис-биле киржиривис ам чаңылчаан. Оон аңгыда аныяк-өскөннің ортузунга эрге-хоойлу талазы-биле эге билиглерни бээри-биле үстүкү класстың өөреникчилеринге «Назы чет-пээннерниң кеземче харыы-салгазы» деп лекцияларны судьяның оралакчызы Чечена Марташ-ооловна Долгар-оол баштаан харыысалгалыг ажилдакчылар доктаамал чорудуп турары эки үнелелди алган. Чаа өөредилге

чылы эгелээр мурнунда «Школага белен сен бе?» деп акцияга чыл санында киржиң, хөй ажы-төлдүг болгаш социал камгалалы кошкак өг-бүлелерниң ажы-төлүңге боттук дузаны көргүзүп турар бис.

Коллективисте херээженнер чөвүлелиниң ажылы база көскү черде. Бо чайын Суг-Аксы суму баштыңының чарлааны «Эң эки чаагайжыттыңан албан чери» деп конкурзунга киришкеш, ийиги черге төлөптүг болдувус. Ону Саяна Борбак-оол удуртуп турар. Бир дем болу берген быжыг коллективтин хол бөмбүүңге коман-

дазы удурланыкчыларга сүрүлгө. Ол талазы-биле чаалап алгылаан шаңнал-макталдары-выс, кубоктарывыс херечилээр.

Суд системазының тургустунганындан бээр 80 чыл оюн республика иштинде чер-черлерде демдеглеп турар. Бистиң удуртукчувус И.К. Дамчат-оолдун кириген саналын коллективист деткип, кожуун иштинге маргылдааны эрттирери-биле ооң негелде-чурумун суму чагыргаларынче болгаш албан черлеринче тараткылаан бис. Бистиң ноябрь 19-та эртер байырлалывыс хөйүнүң сонургалын хаара тудар дээрзинге бүзүреливис улуг. Далажыңар, киржиңер, манап тур бис.

Раиса МОНГУШ.

Сүт-Хөл кожуун.

БЕЖЕН ЧЫЛДЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Эрткен октябрь айның Улуг назылыглар хүнүнде Сүт-Хөл кожуунун Суг-Аксы суурунга Михаил Чадамбаевич болгаш Наталья Кашык-ооловна Монгуштарның өг-бүлө тудуп, эгин-кожа кады чурттаандан бээр 50 чыл болган «Алдын куда» байырлалы болуп эрткен.

Кайгамчыктыг онзагай, кааң-аяс, күскү хүнде болуп эрткен ол куда чалыы, чараш аныяктарга үлегер болуп, чыылган дөргүл-төрөл чонга уттундурбас байырлал болуп артып калган дээр болза, чазыг болбас боор. Ол хүн кижги бүрүзүнүн арын-шырайында хүлүмзүрүг чайынналып, төөгүлүг болуушкунун херечилери болганнар. Урде көрүшпээн төрелдер чаңгыс черге ужур-ажып, медээлери-биле солчуп, сагыш-сеткилинден хөөрежирге, дыка-ла солун. 2008 чылда бо өг-бүлө Россияда өг-бүлө чылы чарлаан турда, үлегерлиг деп санадып, массалыг информация чепсектеринге-даа үнүп турду.

Монгуштарның өг-бүлөзи хүндүлүг дыштанылгаже үнгү-жеге чедир Суг-Аксы суурга автолавкага садыгжылап, рай-

пога шаңнал-макталдыг ажилдап чорааннар. Олар эң эки ажылы дээш Москва, Сочи база Красноярск хоорайларже халас путевкалар-биле шаңнадып-даа турганнар. База ол ышкаш «Совет садыгның тергини» болгаш оон-даа өске аттарның болгаш хүндүлел бижиктерниң эдилекчилери.

Ажы-төлүн эртем-билигге чедирип, төлөптүг кижилер кылдыр кижизидип өстүргеннер. Олары ам тус-тузунда өг-бүлелиг, ажы-төлдүг. Шупту ажыл-албанында чедиишкениң ажилдап, амыдырап-чурттап чоруурлар. Монгуштарның өг-бүлөзиниң салгалы ада-иезин үлегерге ап, оларының төлөптүг салгалы дээрзин амыдыралда бадыткап чоруурлар. Хостуг үезинде уруглары, уйнуктары ада-иезиниң өөңгө чыгып, хөглүг кылдыр дыштанырынга ынактар.

Алдын куда кончуг солун кылдыр эрткен. Белек-селек, йөрээл сөстөр база чаагай күзээшкениң хөй болган. Күүйүвүс Наталья Кашык-ооловна «Сүт-Хөл оглу» деп бодунуң чогааткан ырызын күүседирге, чыылган дөргүл-төрөл дыка чарашсынып дыңнаан. Ук байырлалга каткы-хөг чаңгыланып, оюн-тоглаа-биле эрткен. Төрелдер шупту улуг-бичии дивейн, мага хандыр дыштанып алган. А ол ышкаш хүндүлүг өг-бүлөгө Суг-Аксы сумузуңун мурнундан «Суг-Аксы суурунун хүндүлүг хамаатылары» деп атты база тывыс-кан. Хөй чылдар дургузунда эп-найыралдыг, аас-кежиктиг, өөрүшкү-маңайлыг чурттаары дээр-ге-ле, быжыг ынакшылдың болгаш хады билчилгениң бадыткалы-дыр. Шак мындыг өг-бүлелер хөй болзун деп күзээр-дир бис.

Лориса СААЯ.

Өвүр кожуун.

Юбилейиңер-биле!

Бистиң эргим, ынак ававыс, кырган-ававыс Сара Андреевна БАЛДАН ноябрь 17-де 70 харлаан.

Ол Өвүр кожуунун үндүрүг системазынга, саң-хөө ады хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилдап чораан. Ававыска төрүт хүнү-биле байыр чедирип, кадыкшылды, бүгүдөгө экини күзөв дараазында одуругларны тураскааттывыс:

Чеден чылдар салам чүгү
Чежемейниң басып чорза,
Сеткилиңниң арыг-чырың
Черле салбайн, кагбайн чор сен.

Чонга өргээн ажыл-ижиң
Чоргаарларың сылдызың
Ажы-төлүң аразыңа
Ам-даа хөй чыл чурттап-
Ажы-төлү, уйнукта

Парлалга конференция

ТӨӨГҮЛҮГ ЧОГААЛ-БИЛИ ТАНЫЖЫЛГА

Ноябрь 15-те Тываның гуманитарлыг шинчилер институтунун конференция залында «Моолдарның төөгүзү» деп номнун үндүрүлгезиниң 770 чы тураскааткан делегей чергелиг эртем конференция түңнелдериниң дугайында массалыг информация чепсектеринге парламент конференциязы болуп эрткен моол эртемденнер, академиктер, докторлар б профессорлар база даштыкы чурттардан келген дылдың шинчилекчилери киришкен. Ук конференция ТГШИ-ниң директору, филология эртемнериниң доктору К.А.Бичелдей удуртуп эрттирген.

Каадыр-оол Алексеевич «Моолдарның чажыт төөгүзү» деп номда 13 векте Моол империяның тургустунарынга бистиң бурунгу тыва өгбелеривистиң — урянхайларның кириштирген улуг үлүг-хуузуңун дугайында илеткелди кылган. Ол: «770 чыл бурунгаар бижиң үндүрген «Моолдарның чажыт төөгүзү» деп номда ол үеде амыдыралдың байдалын уран-чечен-даа, төөгү-даа талазы-биле кончуг тода болгаш билдингир кылдыр бижээн. Бо ном делегейде чаңгыс улуг төөгүлүг чогаал болуп турар. Ында Төп Азияның чурттарының чоннарының хөй чылдар дургузунда амыдырал-чуртталгазының болгаш ажыл-ижиниң дугайында көргүзүп бижээн. Ынчангаш бо чогаалдан бистер база бодувустун чонувустун болгаш чуртувустун төөгүзүнүн дугайында солун чүүлдерни билип ап болур бис. Ол талазы-биле шинчилел ажилдарын уламчылаар бис» — деп демдеглээн. База ол ышкаш ук номну бижиң турар үеде ооң тургузукчуларының аразында урянхай уктуг кижги турар деп бодал база бар дээрзи тыва сөстөр кирип турар деп болуп турар. Бо чылын «Моолдарның төөгүзү» деп төөгүлүг чогаал чыл болуп турар. Бо ном улук күрүнениң болгаш Могол империязының төөгүзүнүн биле бүгү-делегей төөгүзүгула исти арттырган эң-не дезин дөзү болуп турар. Ы оон юбилейиниң байы таварыштыр «Моолдарның төөгүзү — 770» деп делегей эртем конференция ноябрь айның эгезинде Батор хоорайга болуп «Моолдарның чажыт төөгүзү» деп ном 30 ажыг чурттарның делегей аңгы дылдарында очулду. А тыва дыл кырыңче бо чогаал 2003 чылда очулдурган. Төөгүлүг чогаалга хамааран шинчилел ажилдарын Тыва болгаш Моолдун эртем чорудар дугайында артык дугуржулганы кылган.

Валерия КОН

Тывада көскү радиожурналистерниң бирээзи
Вячеслав Сумбаевич
МОНГУШТУҢ

49 харлап чорааш, элекке мөчээни Тываның Журналистер эврей ханы кажыыдал-биле дыңнадып тур. Республиканың чон информация хандырылганы дээш бодунуң күжүн, билин чорчаан бедик мергежилдиг специалист бистен чарлып чору. Ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдал Журналистер эвилели илередип тур.

Республиканың чонунга билдингир журналистерниң бирээзи
«Шын» солунунун редакциязы-биле доктаамал харылдаа ажилдап чораан

Вячеслав Сумбаевич
МОНГУШТУҢ

элекке мөчээни-биле ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилер ханы кажыыдалын «Шын» солунунун редакциязы илередип тур.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7610. Чагыг 138. Номериң парламентке дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО «Тыва Кредит-Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 049304 Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Орталык Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунунун чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» ААН-га парлаан.
(Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парламенттин материалдарның авторларының бодалар редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан салык болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.